

Cite: Shevtsova, Yulia (2024). Formuvannya vidpovidal'noyi povedinky molodi v protsesi sotsializatsiyi [Formation of Responsible Youth Behavior in the Process of Socialization]. *Demografiia ta sotsialna ekonomika — Demography and Social Economy*, 2 (56), 81-97. <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.081>

<https://doi.org/10.15407/dse2024.02.081>

УДК 304.35-342.5

JEL Classification: I 28

ЮЛІЯ ШЕВЦОВА, канд. наук з держ. упр., заст. дир. з наук. роботи
НДЦ «Інститут соціально-правових
та політичних досліджень імені Олександра Яременка»,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
01601, Україна, м. Київ, вул. Пирогова, 9
E-mail: shevtsovajuliya@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3734-8102

ФОРМУВАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ В ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Сучасні виклики цифрового суспільства та проблеми «старіння» людських ресурсів підвищують наукову увагу до питання готовності молоді взяти на себе відповідальність за майбутній суспільний розвиток. Це зумовило мету статті — визначити, за яких умов зовнішнього середовища має відбуватися формування відповідальної поведінки молоді. Використано загальнонаукові методи дослідження: системний підхід, статистичний та графічний методи, метод аналізу та синтезу, метод емпіричного дослідження. В ході опрацювання наукових, інформаційних, статистичних джерел уточнено змістовний зв'язок між категоріями «відповідальність», «відповідальна поведінка», «готовність до відповідальної поведінки»; обґрунтовано важливість завчасного формування відповідальної поведінки молоді ще на етапі соціалізації. Було виявлено ключові сфери соціалізації молоді — сім'я, освіта, громадська діяльність, а також встановлено, що під впливом цих інституцій здійснюється інтегроване накопичення молоддю бази знань, практичного досвіду відповідальної дії, що розвивають здатність до критичного мислення та формують готовність молоді до відповідальної поведінки як норму та інтегровану цінність. Визначено перспективні для формування відповідальної поведінки молоді проактивні методики неформальної освіти та соціальні

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

© Publisher PH «Akademperiodyka» of the NAS of Ukraine, 2024. This is an open access article under the CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

практики, прикладом чого є авторська модель Літньої школи, яка інтегрує засвоєння базових навичок управлінської діяльності з практичним розробленням соціальних проєктів, що сприяє набуттю досвіду. Суб'єктам соціалізації запропоновано спрямовувати ключові впливи на молодь у таких напрямках: освітнє середовище — запровадження проактивних методик неформальної освіти, соціальних практик; сімейне середовище — розроблення стратегії сімейного виховання; громадське середовище — впровадження мотиваційних механізмів залучення молоді до участі в громадських організаціях, широке використання виховних колективних методик.

Ключові слова: відповідальність, відповідальна поведінка, готовність до відповідальної поведінки, громадська діяльність, молодь, людський ресурс, освітнє середовище, сімейне виховання, соціалізація молоді.

Постановка проблеми. В умовах динамічних глибинних перетворень, що спостерігаються в світі з настанням ХХ століття, змінюються вимоги до якості людських ресурсів. У сучасному суспільстві знань рівень розвитку інновацій і технологій є настільки високим, що неможливо одержати значну конкурентну перевагу тільки за рахунок продовження продуктивності дорослого населення, що стрімко старіє [1, с. 98]. Підвищення якості людських ресурсів — тобто внеску самих людей у суспільний розвиток — є набагато складнішим явищем, що служить більш широким цілям, ніж поставання людських ресурсів на ринок праці [2]. Розв'язання проблеми якості людських ресурсів вимагає більш інтенсивно залучати молодь для досягнення конкурентної стадії розвитку суспільства.

Але чи спроможні наявні теоретичні уявлення та стратегічні конструкції актуалізувати візію сучасної молоді як майбутнього носія відповідальності за суспільний розвиток? Чи враховано ступінь готовності молоді до цієї місії в умовах, коли сфери суспільного життя все більше переміщуються в бік штучного інтелекту, рішення приймають програми, а реальний та активний процес соціалізації молодого покоління замінено на віртуальний та пасивний?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціалізації особистості та механізми впливу на результативність цього процесу інтенсивно досліджують науковці, які стверджують, що в епоху суспільства знань вкрай важливою є освіта і соціальне виховання, та розглядають поведінку людини як результат попередніх впливів навколишнього середовища (В. Сухомлинський (V. Sukhomlynskyi) [11], М. Головатий (M. Golovaty) [19], М. Пірен (M. Piren) [18], М. Савчин (M. Savchyn) та ін.). Сучасні виклики глобалізації зумовлюють переосмислення наукового підходу до проблем взаємодії людини в соціумі. Так, С. Золотухіна (S. Zolotukhina) [14], О. Охрименко (O. Okhrimenko) [6], Т. Чепульченко (T. Chepulchenko) [7], С. Терно (S. Terno) [3] зазначають, що відповідальність має сприйматись як стрижнева цінність особистості, що формується суб'єктами виховного процесу. Закордонні дослідники (Д. Халперн (D. F. Halpern) [4], Л. Альфіта (Alfita et al) [10], Р. Капур (Kapur) [16], Д. Бліт (Dale Blyth) [9] вказують на важли-

вість соціальних впливів для формування готовності молодого людини прийняти на себе відповідальність за те, що буде далі, у **всіх сферах людської життєдіяльності**.

Зазначені розробки сприяли виробленню авторського підходу до аналізу проблеми готовності молодого покоління до управління суспільним та власним розвитком та зумовили **мету** статті — визначити умови зовнішнього середовища, за яких відбувається формування відповідальної поведінки молоді в процесі соціалізації.

Наукова новизна. В ході опрацювання наукових, інформаційних, статистичних джерел уточнено змістовний зв'язок між термінами «відповідальність», «відповідальна поведінка», «готовність до відповідальної поведінки», на цій підставі обґрунтовано важливість завчасного формування відповідальної поведінки молоді як потенційного носія людського ресурсу ще на етапі соціалізації. Для цього запропоновано інтегрований алгоритм накопичення бази знань, набуття практичного досвіду відповідальної дії, що розвивають здатність до критичного мислення та формують готовність молоді до відповідальної поведінки як норму та інтегровану цінність. Виявлено ключові сфери, що спричиняють визначальний вплив на формування відповідальної поведінки молоді в процесі соціалізації, — сім'я, освіта, громадська діяльність. Визначено перспективні для формування відповідальної поведінки молоді проактивні методики неформальної освіти та соціальні практики.

Методи дослідження ґрунтуються на застосуванні системного підходу до розв'язання проблеми: використано методи систематизації (для уточнення понятійного зв'язку між категоріями «відповідальність», «відповідальна поведінка», «готовність до відповідальної поведінки»); статистичний (для демонстрації безвідповідального ставлення до звернень громадян у системі публічної служби в Україні); аналізу та синтезу (для дослідження способів зростання впливу зовнішнього середовища — сімейного, освітнього, громадського — на процес соціалізації молоді), графічний (для опису алгоритму послідовності набуття молоддю досвіду відповідальної поведінки в процесі соціалізації); метод емпіричного дослідження (спостереження, порівняння та вимірювання) — для побудови моделі формування відповідальної поведінки молоді засобами неформальної освіти.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність є загальносоціологічною категорією й водночас атрибутивною якістю для всіх сфер суспільного життя. Значення етимології поняття відповідальності дає можливість трактувати його як «покладений на когось або взятий на себе обов'язок» [14]. Виходячи з цього розуміємо зміст явища «відповідальної поведінки» у сенсі реальних вчинків людини, що узгоджені з вимогами соціальних норм, зачіпають інтереси не тільки самої людини, а й інших соціальних груп, визначаються очікуваннями людей щодо соціальної позиції суб'єкта [6, с. 7, 9].

Погоджуємось із Т. Чепульченко [7] у тому, що відповідальна поведінка уособлює практичний рівень відповідальності залежно від вимог об'єктивної необхідності: особистість несе відповідальність у тій мірі, наскільки вона виконує певні дії, а оціночним критерієм відповідальної поведінки є не суб'єктивна думка самої особистості, а суспільний зміст цієї дії.

Таким чином, відповідальна поведінка є складовою поняття відповідальності і забезпечує можливість свідомого віддання переваги певній поведінці, способу дій, зокрема в конфліктній ситуації. Якщо такої можливості немає, людина не працює свідомо, а тільки виконує команди ззовні. Особливо це стосується державної сфери, де посадові особи мають приймати відповідальні рішення.

На жаль, у Законі України «Про державну службу»¹ категорія «відповідальність» не віднесена до принципів державної служби, тож сучасний гарний управлінець — це переважно заслуга самої людини, результат її індивідуальної свідомості, відповідальності та здатності до вдосконалення.

Простежимо реальну ситуацію на прикладі аналізу інформації щодо кількості скарг, що надходять до Президента України. За загальним визначенням скарга — це офіційна письмова чи усна заява про незаконні або неправильні дії посадової особи, установи. Іншими словами — потреба розв'язати нестандартну ситуацію, яка не передбачена інструктивними вимогами. Задля її розгляду фахівець-професіонал має відповідально поставитися до ситуації та ухвалити зважене рішення. Реальна картина виглядає так: протягом 2022 р. до Офісу Президента України звернулося майже 3 мільйони громадян, якими порушено майже 82 тисячі різноманітних питань [5]. З них розв'язано позитивно тільки 7,2 % питань. На 92,5 % звернень надано відповідні роз'яснення, тобто проблема залишилась. На рівні облдержадміністрацій задоволено лишень 9,5 % звернень громадян, на рівні центральних органів виконавчої влади — 6,3; на рівні органів прокуратури надано роз'яснення на 98,0 % порушених питань [1].

Природою такого стану є те, що значна частина посадових осіб звикла діяти виключно в формальній площині нормативів, правил, інструкцій, перекладаючи тягар відповідальності на інших безособово, замість того аби керуватися наявними знаннями та професійним досвідом.

Водночас молоде покоління управлінців, приходячи в державну установу, починає діяти, спираючись на бажання отримати швидкий результат за мінімуму зусиль, тому наслідують не найкращі стилі управління попередників, тиражовані серед колег та підлеглих. Через це молодий фахівець потребує додаткового навчання на робочому місці, а суспільство і громадяни потерпають від наслідків незважених рішень, які:

¹ Про державну службу: Закон України від 10.12.2015. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/889-19>

- по-перше, становлять загрозу для демократичних перспектив у країні;
- по-друге, стають ментальною нормою поведінки для посадових осіб, передаються у «спадок» наступним поколінням управлінців;
- по-третє, зменшують конкурентоспроможність України в світі, оскільки XXI ст. є часом, коли саме розумові здібності людей, а не природні ресурси, капітал чи технології будуть визначати вирішальну грань між успіхом і невдачею, між розвитком та стагнацією [3; 4].

Отже, проблема полягає в протиріччі між потребою суспільства в фахівцях, які відповідально ставляться до покладених на них обов'язків, та недостатнім рівнем готовності молодого покоління до відповідальної поведінки. Тому потрібно завчасно виховати у молоді відповідальність як унормовану модель поведінки в майбутньому житті.

Т. Парсонс (T. Parsons) [8] стверджував, що норми — регулюють, а цінності — мотивують. Під «нормою» Парсонс розумів соціально схвалювані способи та моделі поведінки, зокрема вибір засобів досягнення мети з можливого кола альтернативних способів її досягнення. Люди впливають на інтеграцію цінностей через те, чи поділяють їх, чи не поділяють. Коли цінності стають інтегрованими, вони стають нормою. Так само і відповідальна поведінка, залежно від сфери застосування, як інтегрована норма має зв'язувати людей у процесі співпраці, забезпечувати її результативність.

Готовність до відповідальної поведінки. Відповідальна поведінка не виробляється сама по собі. Як навколишній світ сам по собі не навчить людину думати, так само і пасивне спостереження за життям не прищепить досвід відповідальної поведінки. Це — результат довготривалого цілеспрямованого виховного впливу на людину, починаючи з раннього віку, аби на момент «дорослості» вона була «повністю готовою» до відповідальної поведінки [4].

Що означає бути готовим? У багатьох смислах готовність означає, що людина здатна впоратися з тим, що чекає попереду, і робити свій внесок у те, що відбувається [9]. Готовність у всіх сенсах, які мають значення — когнітивно, а також соціально та емоційно, тобто теоретично і практично. Базис створюють знання та досвід. Лише знання надає людині можливість усвідомлювати правильність вибору варіанта поведінки та її наслідки [10]. Чим більше хтось отримує знань, то, безумовно, очікується, що він буде кращим у вирішенні проблем. Зосередженість на створенні та використанні знань у сучасних відкритих, менше передбачуваних, контекстах означає, що конструктивістські та динамічні форми знання органічно перетворюються в дії через досвід, а в мережі середовищ — через накопичення значущості та ефективності дій [2; 3; 10].

Зауважимо, що навіть за умов, коли застосування набутих знань відбувається свідомо, закріплення відповідальної поведінки у професії досить

часто не відбувається. Тільки розвинена здатність до критичного мислення або «міркування» як системного мислення, що включає елементи аналітичного, логічного, образного, творчого та інших видів мислення та ґрунтується на досвіді [3; 10], допомагає людині сприймати чиясь точку зору, генерувати власну, оцінювати причинно-наслідкові зв'язки, розвінчувати фейки, приймати зважені рішення. Але без набутого досвіду люди з розвиненими навичками міркування і знаннями не зможуть правильно вирішити проблеми. Так само люди, котрі мають здатність міркувати дуже добре, якщо вони не забезпечені базою відповідних знань і досвідом, теж не зможуть діяти відповідально [10].

Цей складний і тривалий шлях молодь має пройти саме в процесі соціалізації, під якою розуміємо сукупність соціальних і психологічних процесів, за допомогою яких індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, що надають можливість бути включеним у суспільство [19, с. 382].

В Україні на законодавчому рівні визначено граничний вік молоді в межах 14—35 років². Не вдаючись до дискурсивного характеру встановлених рамок, що становить предмет окремого дослідження, зауважимо, що в цьому проміжку вчені [12, с. 7; 19] виділяють ключові періоди, коли власне відбувається соціалізація молоді:

- 14—17 років — переважно школярі, котрі живуть з батьками і знаходяться, як правило, на їх утриманні; визначальний вплив здійснюють сім'я та школа;

- 18—24 роки — молодь, яка здобуває подальшу освіту; на соціалізацію молоді особистості суттєво впливає навчальний заклад та зміна соціального оточення, роль сім'ї істотно зменшується;

- 25—29 років — молодь, яка працює; соціалізація завершується завдяки включенню молоді людини до процесу суспільного виробництва.

У наступні роки молодь повноцінно вступає у доросле життя, набуває зобов'язань, чітко окреслює сферу своїх інтересів та вподобань.

Таким чином, формування в процесі соціалізації усвідомленої відповідальної поведінки молоді відбувається під впливом дії великої гами об'єктивних та суб'єктивних чинників: освітній рівень, виховання, родинне оточення, соціальні зв'язки, залученість до суспільно-корисних дій тощо.

Звичайно, період первинної соціалізації дитини відбувається в колі родини зусиллями батьків [11, с. 12, 163, 170]. З віком життєвий шлях кожного індивіда розгалужується під впливом соціальних інституцій, що відповідають за окремі програми життєдіяльності: в гуртку за інтересами, в освітньому закладі, в громадському осередку, в професійному колективі. У міру того, як молода людина рухається сходинками соціалізації, вона по-

² Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 27.04.2021 № 1414-IX. Редакція від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20>

ступово закладає ціннісні норми й основні знання, здобуває базовий досвід взаємодії з середовищем, поведіння у певній ситуації.

Вплив освітнього середовища. Оскільки значна частина періоду соціалізації припадає на здобуття освіти, вплив освітніх інституцій на спосіб розуміння світу особистістю, на поведінку в ньому та оцінку певних речей є визначальним. З приходом модернізації та інтеграції штучного інтелекту збереження освітніх інституцій релевантними для розвитку цілісної молоді XXI ст. можливо тільки на підставі трансформації у напрямку впровадження інноваційних методів і технологій [14].

Щоб створювати спільноту, що продуктивно мислить, освітні установи мають створити широкий спектр послідовностей і досвіду [10]. Ще у дошкільних закладах вихователі доручають дітям нескладні завдання, спонукуючи вихованців до відповідальності. Перебуваючи в середніх школах, підлітки продовжують накопичувати багаж знань та досвіду, отримуючи можливість стійко практикувати навички відповідальної поведінки.

Надання академічних знань, безумовно, залишається пріоритетним завданням закладів вищої освіти, однак тільки їх недостатньо для виховання вдумливих і відповідальних громадян. Сьогодні студентам потрібно набутти вміння оцінювати та застосовувати отримані знання таким чином, щоб відповідати вимогам соціального та економічного ландшафту, що постійно змінюється [6; 10; 14; 15]. Якщо студент отримує знання лише з дисциплін, передбачених навчальним планом, замість цілісної картини взаємодії людини з середовищем він отримує окремі фрагменти, що не дозволяють йому у майбутньому передбачати наслідки своєї діяльності.

Отже, академічний обсяг знань, одержуваних у ВНЗ, має доповнюватися гнучкими навичками міркування, адаптивності, орієнтації на передбачення тощо. Завдання викладачів полягає в тому, щоб майбутній фахівець на основі отриманих знань уявляв весь алгоритм рішень і дій, що призводять до мети або до негативних наслідків, і внутрішньо усвідомлював свою професійну відповідальність. Шлях виховання такого фахівця — це насамперед застосування інноваційних освітніх стратегій та підходів, які допоможуть студентам самим застосувати на практиці методи, що дозволяють досягти покращень [16].

Ефективними методами прищеплення навичок відповідальної поведінки вважають проактивні методи навчання, засновані на моделюванні досліджуваних систем, явищ. У наш час поширення набули методики проектування, симуляцій та кейс-стаді, які виходять за межі наочних і вербальних, вбираючи їх елементи, водночас мають особливості, що дають змогу узагальнити дотичні завдання проблемного характеру [16]. «Занурення» в штучно створену задачу і середовище, максимально наближені до реальності, допомагає студентам долучитися до всебічного аналізу та розв'язання проблеми, що вимагає відповідальної поведінки. Під час використання

вказаних методів відбувається інтеріоризація отриманого досвіду з теорії та практики, що сприяє розвитку відповідальності як за результати своєї роботи, так і за результат колективних зусиль. Ці методи експерти вважають особливо затребуваними в умовах викликів складної сучасної соціальної ситуації з урахуванням організації освіти на перспективу.

Важливим для формування відповідальної поведінки вважають делегування відповідальності студентам [6, с. 92; 15]. Звичайно, студентам потрібно усвідомлювати відповідальність за виконання свого головного обов'язку — успішного навчання, адже зі здобуттям освіти вони зможуть досягти своїх професійних та особистих цілей. Але для того, щоб набуті знання та навички ефективно в майбутньому застосувати на практиці, важливо ще в процесі навчання поглибити уявлення студентів про відповідальну діяльність. Для цього пропонується залучати студентів до соціальних і трудових практик, виконання наукових та громадських проєктів, що допоможе студентам закріпити отримані знання через набуття досвіду.

Автором статті розроблено та впроваджено програму неформальної освіти студентської молоді, що здійснювалася через платформу Літньої школи [17]. Учасниками проєкту були активісти органів студентського самоврядування вищих закладів освіти м. Києва. Концепція нашої Літньої школи будувалась на поєднанні освітніх і практичних компонентів у такі змістовні модулі:

- «Успіх у професії» — моделювання управлінських ситуацій через дискусії, лекції-презентації та рольові ігри. Модуль також включав ознайомчі візити до державних структур та успішних бізнес-компаній.
- «Проєктуємо майбутнє» — технології проєктного менеджменту для успішної діяльності. Учасники залучалися до суспільно-корисної діяльності, втіленої в розроблення та реалізацію соціальних проєктів.
- «Ми самі можемо» — розвиток навичок життя в самоорганізованому суспільстві: колективне співіснування в умовах наметового табору, навчання проходили просто неба. Слухачі самостійно облаштовували помешкання, організовували колективне життя.

Усі модулі створювали органічну систему й надавали можливість, аби кожен зміг здобути важливі знання і спробувати застосувати їх на практиці. Інтерактив забезпечували фахівці з молодіжної роботи, керівники громадських організацій, автори кращих соціальних практик, представники бізнес-кіл, котрі прозоро малювали картину того, як здібний студент може бути корисним роботодавцю та суспільству.

Вплив Програми на досягнення мети — формування ціннісних та нормативних установок на відповідальну поведінку, загалом був такий:

- 300 молодих людей опанували сучасні стратегії побудови власних та колективних моделей розвитку, отримали досвід проєктного менеджменту,

навчилися аргументовано відстоювати власні думки, приймати управлінські рішення й передбачувати їх наслідки;

- усвідомлення та закріплення необхідності відповідального ставлення до себе та навколишнього світу відбувалось за допомогою модельних інструментів у доступному та привабливому форматі;

- тематика Літніх шкіл відповідала сучасним суспільним викликам: школа молодого державного службовця, школа управління проектами, школа управління громадською / студентською організацією, молодіжні дебати, стратегія спільного розвитку, соціальний стартап, проєкт «Молодь — громаді, громада — молоді», проєкт «Твоє майбутнє в Україні», проєкт «Молодь в місті»;

- отримавши в Літніх школах необхідні знання та досвід, студенти продовжили активну діяльність у своїх вишах шляхом створення дебатних клубів, розроблення моделей стратегічного та операційного розвитку органів студентського самоврядування, подання проєктів до громадського бюджету м. Києва, пропозицій до Стратегії розвитку м. Києва до 2025 р.

Резюмуючи, припускаємо, що вплив освітнього середовища на формування відповідальної поведінки молоді має ґрунтуватися на таких чинниках:

- інтегроване навчання з метою отримання крос-дисциплінарних знань;
- активне використання «проактивних» методик симуляцій управлінських ситуацій і виробничих процесів;
- делегування відповідальності студентам, надання можливостей для соціальних практик відповідальної поведінки під час навчання.

Вплив сімейного середовища. Вважається, що сім'я створює основу, де відбувається соціалізація особистості, особливо в ранній період [8; 11; 13; 19; 20]. На батьках лежить відповідальність за здоров'я, виховання і навчання дітей, їх розвиток, за підготовку до самостійного життя [19, с. 70]. Саме батьки забезпечують передачу дітям знань та інформації, розвиток необхідних позитивних якостей, формування та поширення моделей поведінки, адекватних сучасним і майбутнім викликам суспільства, заохочують своїх дітей до будування відносин на засадах обов'язку і відповідальності [20]. Батьки зобов'язані розвинути у дітей інтерес до навчання, озброїти дитину початковими трудовими вміннями, надавати для цього відповідні ресурси, — все це формує усталену поведінкову норму вчитись, жити та заробляти самостійно.

З підвищенням віку, здобуваючи освіту і професію, молоді люди стають усе більш самостійними, відокремлюються від батьків. Однак і в цей період традиційна роль родинного оточення є актуальною в сенсі засвоєння молоддю норм, еталонів поведінки, поглядів, традицій, характерних для сім'ї молоді та її найближчого оточення [18].

Батьківський вплив може здійснюватися також тоді, коли діти обирають моделі навчання. У цих випадках батьки повинні просто заохочувати

своїх дітей до того, щоб вони обрали ті області, які будуть для них придатними та корисними, і досягли успіху в тій галузі, яку оберуть. Соціально-економічні аспекти освітньої міграції, притаманної для України останніх років, також надають широкі можливості для батьківського впливу, як-от мотивація, планування «життєвого циклу», поведінкові стратегії, «матриця можливостей», інклюзія, мобільність тощо.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що батьки відіграють ключову роль при передачі знань і досвіду, а ще у формуванні відповідальної поведінки у своїх дітей. На батьків покладено відповідальність давати дітям зважені ідеї та пропозиції, мотивувати дітей рухатись у правильному напрямку задля досягнення цілей та завдань. Батьки мають допомогти дітям знаходити вирішення проблем та завдань, які можуть виникнути в ході їхнього дорослішання, але водночас заохочувати дітей приймати власні рішення, набувати власний досвід відповідальної поведінки. Але для цього вони самі мають володіти базовим досвідом відповідальної поведінки.

На жаль, питання значущості батьківського впливу на дітей, котрі перебувають у процесі соціалізації, не знаходяться сьогодні в зоні уваги дослідників, чії наукові пошуки зосереджені насамперед на ролі сім'ї в період віку раннього дитинства. Так само, як і моделі сімейного виховання не отримують розвиток ні інституційно, ні організаційно, ні ресурсно, бо сімейна політика зникла з «радарів» державних пріоритетів, що зазвичай притаманно нестабільним суспільствам та таким, що трансформуються [19, с. 70]. Але, якщо передачу поколінського досвіду від батьків до дітей не заохочувати і не прищеплювати системно, подібну безвідповідальну модель виховання дітей молодь буде копіювати і при створенні власної родини.

Вплив громадського середовища. Велика частка сучасних лідерів вихувалися в громадських об'єднаннях, водночас членами інститутів громадянського суспільства (ІГС) вважають себе не більше 5 % населення [21]. Однак наша країна акумулювала багаті традиції й конструктивний досвід колективних форм виховання молоді, що заслуговують глибокого осмислення з метою його використання системою соціалізації молоді. За всіх форм української державності особистості, котрі вийшли з молодіжного громадського руху, реалізували себе як керманічі в різних гілках влади, фактично визначали політику, від якої залежав розвиток українського народу. Колишні скаути, пластуни, соколята за умов відсутності власної державності поповнили лави борців за її відродження, а учасники студентських «революцій» — діячів різних сфер суспільного життя [18]. Сьогодні ІГС так само мають справляти вплив на формування суспільно схвалюваної поведінки молоді через стійкі соціальні практики, спрямовані на суспільне благо. Бо в основі лежить усвідомлена участь — результат додавання індивідуальної мотивації, поштовху до участі, ресурсів індивіду та умов зовнішнього середовища [21]. Ключовою складовою громадської участі

Рис. 1. Інструменти впливу ІГС на процес соціалізації молоді
Джерело: [21].

Рис. 2. Алгоритм впливу умов зовнішнього середовища на формування відповідальної поведінки молоді
Джерело: розроблено автором.

виступає активна дія: чіткі та ясні орієнтири змін власними силами є потужним стимулом до вмотивованої відповідальної поведінки (див. рис. 1). Соціально-значущі мотиви надають імпульс особистості брати участь у громадській діяльності, під час якої у молодій людині поповнюється багаж знань, формується критичне мислення, здобувається досвід відповідальної поведінки.

У процесі громадської діяльності формування відповідальної поведінки розвивається поступово через сходинки активної діяльності, засвоєння позитивного досвіду та генерацію нового, котрий трансформується в адекватні життєві цінності та норми. У майбутньому активісти ІГС, працюючи у різних сферах, звикають відповідати за свої дії перед громадою, громадянами та виборцями.

Отже, ступінь соціалізаційних впливів ІГС прямо пропорційний молодіжній участі: тобто чим раніше людина залучається до різних видів участі, тем більше вона отримує знань, навичок та впевненості в собі.

Для того, щоб збільшити кількість відповідальних громадян, котрі вийдуть із громадських організацій, необхідно збільшити рівень вмотивованості молоді щодо участі в громадському житті, здійснювати широку комунікативну політику з метою інформування молоді про можливості й перспективи. Доцільно також перейняти досвід країн Європи та США,

де наявність певного об'єму суспільно-корисної роботи надає привілеї під час вступу до коледжів та університетів, а також зараховується до рейтингу академічної успішності. В такий спосіб представники громадських об'єднань можуть стати лідерами думок для загальної студентської спільноти.

Узагальнюючи, представимо процес соціалізації молоді як результат інтегрального впливу зовнішніх середовищ — освітнього, сімейного, громадського, що в комплексі формують відповідальну поведінку як інтегровану цінність, перетворену на норму. Авторську модель зображено у вигляді блок-схеми (рис. 2).

Зрозуміло, що формування відповідальної поведінки становить лише частину системи соціалізації молоді, в той же час не вичерпує розмаїття усієї сукупності соціалізаційних впливів. Автор лише наголошує на важливості продуманих, цілеспрямованих засобів впливу на молоду особистість під час дорослішання — аби завчасно сформувати цільову установку молоді на відповідальне ставлення до праці та життя.

Узагальнюючи викладене вище, сформулюємо такі **ВИСНОВКИ**:

- в умовах наявних глобальних викликів «старіючого» суспільства та зміни поколінь дедалі більшої ваги набуває фундаментальне значення молоді як головного носія людських ресурсів;

- підготовка молоді до управління власними та суспільними справами здійснюється в процесі соціалізації;

- на думку автора, визнається така соціалізація молоді, яка ґрунтується на здобутті належного рівня знань, досвіду активної дії та розвитку здатності до критичного мислення, що завершується сформованою готовністю до відповідальної поведінки;

- під готовністю до відповідальної поведінки розуміємо стан досягнутого особистістю усвідомлення впоратися з тим, що чекає попереду, вчитися на досвіді і робити свій внесок у те, що відбувається;

- відповідальна поведінка молоді як інтегральна норма та цінність закладається й розвивається завдяки впливу ключових суб'єктів соціалізації (сім'я, освіта, громадське середовище), спрямованого на надання молоді можливості отримувати знання та власний досвід активної дії;

- для цього суб'єктам соціалізації молоді потрібно спрямовувати ключові впливи в таких напрямках:

- 1) освітнє середовище — підготовка молоді до життя в самоорганізованому суспільстві, створення інтегральних курсів та дисциплін, широке запровадження проактивних методик та методик неформальної освіти, соціальних практик;

- 2) сімейне середовище — розроблення стратегій сімейного виховання, посилення відповідальності батьків за виховання дітей самоорганізованими та успішними;

3) громадське середовище — впровадження мотиваційних механізмів залучення молоді до участі в громадських організаціях, активне використання виховних колективних методик.

Подальші дослідження мають зосередитися на таких аспектах проблеми, як вивчення рівня сформованості відповідальної поведінки молоді на кожному з етапів соціалізації, а також у тих середовищах, де вона формується.

ЛІТЕРАТУРА

1. Human Development Report 2015. Work for Human Development. United Nations Development Programme. 2015. URL: <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2015> (дата звернення: 03.02.2024).
2. Chisholm L. Youth in knowledge societies: challenges for research and policy. *YOUNG*. 2001. 9(1). P. 61—72. URL: https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261653/Youth_in_knowledge_societ.pdf/ab8b1c32-100c-4829-9089-30bf5463ad1d?version=1.0 (дата звернення: 05.12.2023).
3. Терно С. Критичне мислення: чергова мода чи нагальна потреба? *Історія в школах України*. 2007. №. 4. С. 13—15. URL: https://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab//Stattidoubl/KM_chergova_moda.pdf (дата звернення: 05.12.2023).
4. Halpern D. F. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking* (4th Edition). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, 2003. <https://doi.org/10.4324/9781410606433> (дата звернення: 03.02.2024).
5. Інформаційно-аналітичні матеріали за підсумками роботи Департаменту з питань звернень громадян протягом 2022 року. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/appeals/informacijno-analitchni-materiali-za-pidsumkami-roboti-depa-109> (дата звернення: 03.02.2024).
6. Охріменко О. О., Іванова Т. В. Соціальна відповідальність. НТУУ «Київський політехнічний інститут». 2015. 180 с. URL: <https://ied.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/10/Socialna-vidpovidalnist.pdf> (дата звернення: 05.12.2023).
7. Чепульченко Т. О. Соціальна відповідальність: поняття та сутність. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право: зб. наук. праць*. 2010. № 1(5). С. 137—142. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/6088> (дата звернення: 03.02.2024).
8. Efa Tadesse Debele. *Social Action and Social Structure: Summary and Commentary of Contemporary Sociological Theories with Special Emphasis to Talcott Parsons's Book*. Department of Sociology, College of Social Sciences, Addis Ababa University, Ethiopia. URL: https://www.govtgirlsekalpur.com/Study_Materials/Sociology/Sociology_Semester-6_CC13_Talcott_Parsons.pdf (дата звернення: 05.12.2023).
9. Blyth D. The importance of readiness. *Youth Development Insight*. University of Minnesota. 2015. URL: <https://blog-youth-development-insight.extension.umn.edu/2015/01/the-importance-of-readiness.html> (дата звернення: 03.02.2024).
10. Alfita, L., Kadiyono A. L., Nguyen, P. T., Firdaus, W., Wekke I. S. Educating the External Conditions in the Educational and Cultural Environment. *International Journal of Higher Education*. 2019. 8(8). P. 34—38. <https://doi.org/10.5430/ijhe.v8n8p34> (дата звернення: 05.12.2023).
11. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. У кн.: В. О. Сухомлинський. Вибр. твори: В 5 т. Т. 3. Київ: Рад. школа, 1977. 668 с. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S2>

- 1FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004854 (дата звернення: 05.12.2023).
12. Молодь в умовах становлення Незалежності України (1991—2011 роки): щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні. Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Держ. ін.-т розвитку сімейної та молодіжної політики. Київ, 2011. 276 с. URL: <https://dismp.gov.ua/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=4352> (дата звернення: 05.12.2023).
 13. Рюль В. Дослідження феномену соціалізації в наукових концепціях розвитку особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. 2011. Вип. 23. С. 150—154. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6420/1/%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%9B%D0%86%D0%94%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%A4%D0%95%D0%9D%D0%9E%D0%9C%D0%95%D0%9D%D0%A3%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87.pdf> (дата звернення: 05.12.2023).
 14. Золотухіна С. Т., Зеленська Л. Д., Зеленський Р. М. Відповідальність як стрижнева цінність особистості. *Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць*. Слов'янськ, 2012. Спецвип. 10. С. 101—116. URL: https://www.researchgate.net/publication/330764318_vidpovidalnist_ak_strizneva_cinnist_osebistosti (дата звернення: 05.12.2023).
 15. Власова І., Калашнікова С., Оржель О., Рябченко В., Трима К., Червона Л. / за заг. ред. С. Калашнікової, О. Оржель. Теоретичні основи реалізації соціальної відповідальності університетів (аналітичні матеріали). Київ: Ін-т вищої освіти НАПН України, 2021. 161 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/sots-vidp-univ_2021-161p.pdf (дата звернення: 05.12.2023).
 16. Radhika Kapur. Development of Management Skills among Students. University of Delhi. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/334587779_Development_of_Management_Skills_among_Students (дата звернення: 05.12.2023).
 17. Літня школа молодіжних лідерів розпочала роботу. Офіційний інтернет-портал Київської міської державної адміністрації. 2013. URL: <https://old.kyivcity.gov.ua/news/9422.html> (дата звернення: 03.02.2024).
 18. Пірен М., Ясенова А. Соціалізація молоді в українському суспільстві: стан, особливості становлення. *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2011. № 4. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/658> (дата звернення: 03.02.2024).
 19. Головатий М. Ф. Соціальна політика та соціальна робота. Термін.-понятійн. слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. Київ: МАУП, 2005. 560 с. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/nw53.pdf> (дата звернення: 03.02.2024).
 20. The Responsibility Of Citizens (Prospects For The Renewal Of Responsibility). In: W. David Stedman, La Vaughn G. Lewis (Eds). *Our Ageless Constitution.* Part VII. National Center for Constitutional Studies. Asheboro, NC: W. David Stedman Associates, 1987. URL: <https://nccs.net/blogs/our-ageless-constitution> (дата звернення: 05.12.2023).
 20. Комарова Н. Розвиток громадянської активності української молоді та формування лідерських якостей (Анотаційні матеріали НДР). НДЦ «Інститут сімейної та молодіжної політики імені Олександра Яременка». 2022. URL: https://dismp.gov.ua/wp-content/uploads/Simejna_molodizhna_politika_-2-88-102.pdf (дата звернення: 03.02.2024).

REFERENCES

1. Human Development Report 2015 (2015). Work for Human Development. United Nations Development Programme. <https://hdr.undp.org/content/human-development-report-2015>
2. Chisholm, L. (2001). Youth in knowledge societies: challenges for research and policy. *YOUNG*, 9(1), 61—72. https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47261653/Youth_in_knowledge_societ.pdf/ab8b1c32-100c-4829-9089-30bf5463ad1d?version=1.0
3. Terno, S. (2007). Critical thinking: another fashion or an urgent need? *History in schools of Ukraine*, 4, 13—15. https://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab//Statti-doubl/KM_chergova_moda.pdf [in Ukrainian].
4. Halpern, D. F. (2003). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking* (4th Edition). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers. <https://doi.org/10.4324/9781410606433>
5. Informational and analytical materials based on the results of the work of the Citizen Appeals Department during 2022 (n.d.). Official online site of the President of Ukraine. <https://www.president.gov.ua/appeals/informacijno-analitichni-materiali-zapidsunkami-roboti-depa-109> [in Ukrainian].
6. Okhrimenko, O., & Ivanova, T. (2015). Social responsibility. Manual. National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute». 180 p. <https://ied.kpi.ua/wp-content/uploads/2015/10/Socialna-vidpovidalnist.pdf> [in Ukrainian].
7. Chepulchenko, T. (2010). Social responsibility: concepts and essence. *Bulletin of NTUU «KPI». Politology. Sociology. Law: a collection of scientific works*, 1(5), 137—142. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/6088> [in Ukrainian].
8. Debele, E. T. (2019). Social Action and Social Structure: Summary and Commentary of Contemporary Sociological Theories with Special Emphasis to Talcott Parsons's Book. Department of Sociology, College of Social Sciences, Addis Ababa University, Ethiopia. https://www.govtgirlsekalpur.com/Study_Materials/Sociology/Sociology_Semester-6_CC13_Talcott_Parsons.pdf
9. Blyth, D. (2015). The importance of readiness. Youth Development Insight. University of Minnesota. <https://blog-youth-development-insight.extension.umn.edu/2015/01/the-importance-of-readiness.html>
10. Alfita, L., Kadiyono, A. L., Nguyen, P. T., Firdaus, W., & Wekke, I. S. (2019). Educating the External Conditions in the Educational and Cultural Environment. *International Journal of Higher Education*, 8(8), 34—38. <https://doi.org/10.5430/ijhe.v8n8p34>
11. Sukhomlyns'kyi, V. (1977). I give my heart to children. In: *Selected works*, 5 vols. Vol. 3. Kyiv: Radyanska shkola. 668 p. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0004854 [in Ukrainian].
12. Youth in the conditions of the formation of the Independence of Ukraine (1991—2011): annual report to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine on the situation of youth in Ukraine (2012). Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine, Govt. Institute for the Development of Family and Youth Policy. Kyiv. 276 p. <https://dismp.gov.ua/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=4352> [in Ukrainian].
13. Riul, V. (2011). Study of the phenomenon of socialization in scientific concepts of personality development. *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 23, 150—154. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/6420/1/%D0%94%D0%9E%D0%A1%D0%9B%D0%86%D0%94%D0%96%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0>

- %A4%D0%95%D0%9D%D0%9E%D0%9C%D0%95%D0%9D%D0%A3%20%D0%A1%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%90%D0%9B%D0%86%D0%97%D0%90%D0%A6%D0%86%D0%87.pdf [in Ukrainian].
14. Zolotukhina, S., Zelens'ka, L., & Zelens'kyi, R. (2012). Responsibility as a pivotal value of the personality. *Humanization of the educational process: coll. of scientific works (Slavyansk)*, Special issue 10, 101—116. https://www.researchgate.net/publication/330764318_vidpovidalnist_ak_strizneva_cinnist_osobistosti [in Ukrainian].
 15. Vlasova, I., Kalashnikova, S., Orzhel', O., Ryabchenko, V., Tryma, K., & Chervona, L. (2021). Theoretical foundations of the implementation of social responsibility of universities: preprint (analytical materials). Kyiv: Institute of Higher Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/sots-vidp-univ_2021-161p.pdf [in Ukrainian].
 16. Kapur, R. (2019). Development of Management Skills among Students. University of Delhi. https://www.researchgate.net/publication/334587779_Development_of_Management_Skills_among_Students
 17. The summer school of youth leaders has started (2013). The official Internet portal of the Kyiv City State Administration. <https://old.kyivcity.gov.ua/news/9422.html> [in Ukrainian].
 18. Piren, M., & Yasenova, A. (2011). Socialization of youth in Ukrainian society: state, peculiarities of formation. *Education of the Region: Political Science, Psychology, Communication*, 4. <https://social-science.uu.edu.ua/article/658> [in Ukrainian].
 19. Holovatyy, M. (2005). Social policy and social work: Terminological Dictionary. Kyiv: MAUP. 560 p. [in Ukrainian].
 20. Stedman, W. D. (1987). The Responsibility Of Citizens (Prospects For The Renewal Of Responsibility). In: *Our Ageless Constitution* (Asheboro, NC, W. David Stedman Associates). Part VII. <https://nccs.net/blogs/our-ageless-constitution>
 21. Komarova, N. (2022). Development of civic activity of Ukrainian youth and formation of leadership qualities (Annotated materials of research work). The official website of the State Institute of Family and Youth Policy. https://dismp.gov.ua/wp-content/uploads/Simejna_molodizhna_politika_-2-88-102.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції журналу 18.12.2023

Yulia Shevtsova, PhD (Public Administration),
Deputy Director of the Research Center “Institute of Social, Legal and Political
Studies named after Oleksandr Yaremenko”
Educational and Scientific Institute of Law and Political Science,
Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov,
01601, Kyiv, Str. Pyrogova, 9
E-mail: shevtsovajuliya@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3734-8102

FORMATION OF RESPONSIBLE YOUTH BEHAVIOR IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION

The paper analyzes the problem of the influence of surrounding environment on the formation of responsible behavior of young people. The modern challenges of the digital society and the problems of the “aging” of human resources increase scientific attention to the question of the readiness of young people to take responsibility for the future social development. Therefore, it is important to determine the external conditions which form responsible behavior of young people. General scientific methods of research were used to fulfill the

task: systematic approach, statistical and graphic methods, method of analysis and synthesis, method of empirical research. A meaningful connection between the categories “responsibility”, “responsible behavior”, “readiness for responsible behavior” was established; on this basis, the importance of early formation of responsible behavior of young people at the stage of socialization was substantiated. The key spheres of youth socialization were found out: those are family, education, public activities. The author established that under the influence of these institutions, the integrated accumulation of a knowledge base, practical experience of responsible actions is carried out by young people, which develops the ability for critical thinking and collectively forms in young people the readiness for responsible behavior as a norm and an integrated value. Proactive methods of informal education and social practices promising for the formation of responsible behavior of young people were identified, the author’s model of the Summer School was presented as an example, which integrates the acquisition of basic management skills with the practical development of social projects, which contributes to the acquisition of experience. As a result, the agents of socialization were suggested to direct the key influences on young people in the following directions: educational environment — introduction of proactive methods of informal education, social practices; family environment — development of family education strategy; public environment — implementation of motivational mechanisms to involve young people in the participation in non-governmental organizations, wide use of educational collective methods.

Keywords: responsibility, responsible behavior, readiness for responsible behavior, public activities, youth, human resources, educational environment, family upbringing, socialization of youth.